

Anna Marciniak-Kajzer

DWORY BISKUPÓW KRAKOWSKICH W XV W.
PRZYSZYNEK DO REKONSTRUKCJI ZAGINIONEJ CZĘŚCI
LIBER BENEFICIORUM JANA DŁUGOSZA

W 1991 r. opublikowałam artykuł *Budownictwo obronne w Liber beneficiorum Jana Długosza a realia archeologiczne*¹. W artykule tym poddałam analizie wszystkie wzmianki o domniemanych małych założeniach mieszkalno-obronnych wymienionych przez Jana Długosza. Przeanalizowałam informacje zawarte w wydanych przez A. Przeździeckiego tomach, w których zawarł on: w pierwszym – opisy uposażeń kościoła katedralnego i kolegiaty krakowskiej, w drugim – opisy uposażeń kościołów, w trzecim – opisy uposażeń klasztorów w diecezji krakowskiej. W wydawnictwie tym zabrakło jednak tej części księgi uposażeń, którą Długosz spisał prawdopodobnie jako pierwszą i która zaginęła. Próbę jej odtworzenia podjął na początku XX stulecia Stefan Inglot². Poddał on wnikliwej krytyce dotychczasowe poglądy na czas powstania zaginionej części *Liber beneficiorum*. Powstała ona prawdopodobnie około 1440 r., wtedy gdy Długosz pełnił funkcję sekretarza Zbigniewa Oleśnickiego, i zawierała opis uposażenia biskupstwa krakowskiego z wyłączeniem majątków należących do kapituły. Następne znane z wydania A. Przeździeckiego części powstały dopiero w latach 1470–1480³. S. Inglot na podstawie wiadomości zawartych w trzech znanych częściach, jak również opierając się na wszelkich dostępnych źródłach pisanych podjął próbę odtworzenia księgi uposażenia biskupstwa krakowskiego. Powstałe opracowanie jest niezwykle cennym dziełem i daje rozliczne możliwości dociekań badawczych. Na szczególną uwagę archeologa zasługują

¹ A. Marciniak, *Budownictwo obronne w „Liber beneficiorum” Jana Długosza a realia archeologiczne*, „Acta Universitatis Lodziana” 1990, Folia archaeologica, z. 12, s. 161–198.

² S. Inglot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku*, Lwów 1925.

³ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, [w:] *Opera omnia*, wyd. A. Przeździecki, t. 7–9, Kraków 1863–1864.

zawarte w nim wzmianki o rezydencjach i siedzibach biskupów. Zagadnienie to, niestety, mało interesowało samego autora, stąd pewne niejasności i przemilczenia wynikające z faktu całkowicie marginalnego potraktowania tego tematu.

Najważniejszą częścią uposażenia biskupstwa były majątki ziemskie. Opisywane przez siebie posiadłości S. Inglot podzielił na klucze, natomiast te wsie, które do żadnego klucza nie należały, dla ułatwienia pogrupował wg przynależności do poszczególnych archidiakonatów. Opis każdego klucza czy zespołu wsi zaczyna od tabeli, w której jedną z rubryk zatytułował: „folwarki i dwory”, przy czym istnienie dworu sygnalizuje gwiazdka. W końcowej zbiorczej tabeli dwory umieszczono w osobnej rubryce, zaznaczając ich lokalizację tylko w obrębie klucza czy archidiakonatu, a nie konkretnej wsi. Oznaczonych w ten sposób dworów jest w zestawieniu 17. Czytając uważnie opisy towarzyszące tabelom uzyskamy jednak nieco bardziej złożony obraz liczby oraz rozmieszczenia dworów i innych typów siedzib czy rezydencji biskupów krakowskich w XV w.

Oto krótka analiza wzmianek o tych miejscowościach, które S. Inglot zaznaczył gwiazdką (wykaz skrótów zastosowanych w niniejszym zestawieniu znajduje się na końcu artykułu).

1. Bieszków, obecnie gm. Mirów, woj. radomskie; *LB*, t. 2, s. 479–480, 540 (klucz bieszkowski, s. 53–56)⁴.

W opisie klucza S. Inglot podaje, że w Bieszkowie w 1421 r. wydany był dokument Wojciecha Jastrzębca nadający Marcinowi młynarzowi młyn wodny w mieście Jastrzęb (*KMp*, t. 4, nr 1200; *KKK*, t. 2, nr 604, rok 1421) i jest to jedyna informacja mogąca ewentualnie świadczyć o istnieniu w tej wsi oprócz folwarku (chyba dużego, skoro od niego wziął nazwę cały klucz) dworskiej siedziby biskupów krakowskich. W innych dostępnych mi opracowaniach czy publikowanych źródłach nie znalazłam wzmianki o takiej siedzibie. Również dla archeologów – badaczy średniowiecza miejscowość ta pozostaje całkowicie nieznana.

2. Biskupice, obecnie gm. Trawniki, woj. lubelskie; *LB*, t. 2, s. 549–550: „praedium episcopale” w mieście („oppidum”) Biskupice; we wsi („villa”) Biskupice brak wzmianki o dworze czy folwarku (klucz biskupicki, s. 56–57).

Miasto na części terytorium wsi Biskupice założył w 1450 r. Zbigniew Oleśnicki (*KMp*, t. 4, nr 1517), który również urządził tu wielki staw rybny i wybudował młyn. W komentarzu S. Inglot podaje: „Był tam folwark biskupi, a obok niego niewątpliwie i dwór”. Pośrednią wzmiankę znajdujemy w przywileju Zbigniewa Oleśnickiego dla mieszkańców Biskupic, w którym

⁴ Opisy miejscowości zbudowane są następująco: obecna lokalizacja miejscowości, tom, strona i ewentualnie cytat z *Liber beneficiorum* Długosza, w nawiasie nazwa klucza majątkowego i strony, na których jego opis znajduje się w pracy S. Inglota.

zaznaczono, że garncarze zobowiązani są do wyrobu garnków na potrzeby dworu biskupiego w Biskupicach, a w razie przyjazdu biskupa mieszczanie dawać mieli stację: 12 miar owsa i naczynie piwa (Kuraś, *Dzieje Lubelszczyzny*, s. 30–31). W literaturze archeologicznej nie ma wzmianek o interesującym nas obiekcie w tej miejscowości.

3. Bodzentyn, obecnie gm. loco, woj. kieleckie; *LB*, t. 2, s. 460 (klucz bodzentyński, s. 45–47).

S. Inglot informuje, że w mieście Bodzentyn znajdowała się siedziba zarządu klucza, oraz folwark „obok niego pewnie dwór, miejsce stałego pobytu włodarza klucza, a w razie przybycia do Bodzentyna biskupa mieszkanie tegoż”. Ta niepewność co do istnienia w Bodzentynie siedziby biskupiej jest o tyle zaskakująca, że cytowany często w omawianej pracy *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* podaje dość dokładne informacje o powstaniu miasta i wybudowaniu w drugiej połowie XIV w (przez biskupa Floriana z Mokrska) zamku. Również Długosz w *Kronikach* kilkakrotnie wspomina o tej siedzibie (*Roczniki*, t. 7/8, s. 55, t. 9, s. 421). Podstawowy opis ruin zamku bodzentyńskiego podał B. Guerquin⁵, a informacje o nim często pojawiają się w literaturze przedmiotu. Jest on zresztą obiektem powszechnie znanym. Przeprowadzono tam również badania archeologiczne⁶.

Pełnienie przez zamek bodzentyński u schyłku średniowiecza funkcji obronnej siedziby biskupów krakowskich nie budzi wątpliwości.

4. Dobrowoda, obecnie gm. Busko Zdrój, woj. kieleckie; *LB*, t. 1, s. 418–419: „curia et praedium episcopale”; t. 2, s. 374: „curia et praedium episcopale” (archidiakonat sandomierski, s. 63–64).

S. Inglot poza oznaczeniem tej miejscowości gwiazdką nie podaje żadnych informacji. Natomiast J. Wiśniewski zanotował, że tutaj „biskupi krakowscy mieli swą rezydencję, w której tragicznie zakończyć miał życie w 1382 roku Zawisza z Kurozwek biskup krakowski”⁷. Nie prowadzono tu prac archeologicznych i XV-wieczna *curia episcopalis* czeka na swojego odkrywcę.

5. Iłża, obecnie miasto, woj. radomskie; *LB*, t. 2, s. 481: „arx ex muro fabricata” (klucz iłżecki, s. 50–53).

W przypadku tym opis S. Inglota jest dosyć niejasny. Początkowo informuje nas, że „o dworze biskupim nic nam Długosz nie mówi, a wiemy, choć z czasów wcześniejszych, że był on w tym mieście wraz z folwarkiem

⁵ B. Guerquin, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1974, s. 94–95.

⁶ M. Brykowska, *Ruiny zamku biskupów krakowskich w Bodzentynie. Sprawozdanie z badań architektonicznych przeprowadzonych w 1962 i 1963 roku*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego”, 1966, t. 3, s. 183–196; J. Kuczyński, *Bodzentyn – zamek. Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych w 1963 roku*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 1966, s. 165–182.

⁷ J. Wiśniewski, *Dekant opatowski*, Radom 1907.

[KKK, t. 2, nr 281, rok 1372]. Był on zresztą niezbędny w miejscu, gdzie skupiał się zarząd klucza i gdzie często biskup przebywał”. Taka opinia musi dziwić w zestawieniu z notatką J. Długosza (na którą S. Inglot się powołuje), wyraźnie mówiącą o murowanym zamku biskupów, który przecież spełniał funkcję dworu. Dalej S. Inglot podaje, że miasto i zamek wydzierżawił biskup Oleśnicki w 1442 r. swojemu bratu Janowi Głowaczowi, kasztelanowi sandomierskiemu, który zobowiązał się zwrócić zamek Iłżę kapitule krakowskiej dopiero w razie śmierci biskupa (KMP, t. 4, nr 1425, rok 1442). W tym czasie biskup faktycznie był pozbawiony tegoż zamku. Czyżby S. Inglot chciał nam zasugerować, że w tym czasie wybudowano nowy dwór biskupi?

W Iłży Olga Lipińska przebadła grodzisko, gdzie prawdopodobnie znajdowała się wcześniejsza siedziba biskupów. Odnalezione tam relikty drewnianej wieży datowała na drugą połowę XIII w., a okres użytkowania obiektu określiła na XIII–XIV w.⁸ Istniejące do dziś ruiny zamku w Iłży również poddane były gruntownym badaniom. Wiemy, że zamek na wysokiej górze panującej nad miastem wznosił w 1340 r. biskup Jan Grot. Następnie zamek kilkakrotnie rozbudowywano; przetrwał on szczęśliwie aż do początków XIX w., kiedy zniszczył go pożar⁹. Tak więc nie możemy mieć wątpliwości co do jego funkcjonowania w interesującym nas czasie.

6. Jastrzęb, obecnie gm. loco, woj. radomskie; LB, t. 2, s. 487: „oppidum episcopale” (klucz bieszkowski, s. 53–56).

S. Inglot pisze: „Był folwark i dwór biskupi w mieście Jastrzębiu wybudowany przez owego Marcina [młynarza] jeszcze za czasów Wojciecha Jastrzębca”. Informacja ta nie jest do końca ścisła, gdyż kilka wierszy niżej czytamy wyjaśnienie, że Wojciech Jastrzębiec nosił się z zamiarem założenia miasta i nawet otrzymał na to przywilej królewski, jednak faktycznej lokacji dokonał dopiero Zbigniew Oleśnicki w 1427 r., on też nadał miastu liczne przywileje i swobody oraz wybudował drewniany kościół. Niestety, poza informacją u Inglota nie znalazłam żadnej wzmianki o istnieniu w tej miejscowości dworu biskupów krakowskich. Nie prowadzono tu badań archeologicznych.

7. Kielce; LB, t. 1, s. 452, 468 (klucz kielecki, s. 39–45).

Opisując Kielce Inglot stwierdza: „Był tu zapewne dwór” i przytacza dokument z roku 1495 wydany przez kardynała Fryderyka: „in Kyelcze curia nostra episcopali” (Arch. Kap. Krak., nr 538, dokument z roku 1495 – Teki prof. Bujaka). Długosz w swych *Rocznikach* pisze kilka razy o dworze biskupim w Kielcach, jednak są to i dla niego wiadomości historyczne. Natomiast w *Liber beneficiorum* nie wspomina o tym dworze, co oczywiście

⁸ O. Lipińska, *Iłża*, „Informator Archeologiczny”, Badania 1973, Warszawa 1974, s. 177, Badania 1974, Warszawa 1975, s. 178–179.

⁹ Guerquin, *Zamki...*, s. 146–148; S. Medeksza, *Le château des eveques de Cracovie a Iłża*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1991, Folia archaeologica, z. 14, s. 29–47.

nie przesądza faktu jego istnienia. Przy poszukiwaniu dalszych informacji o dworze biskupim w Kielcach nieocenioną okazała się monografia Jana Leszka Adamczyka¹⁰. Najbliższe interesującego nas czasu są dwie wzmianki. Pierwsza z *Roczników* Długosza o śmierci w 1366 r. biskupa Bodzanty „we dworze w mieście Kielcach”¹¹, druga – już w pełni dla nas wiarygodna – to wzmianka z 1508 r. z dokumentu mówiącego o uposażeniu dzwonnika albo zakrystianina kieleckiego, który miał „pole jako łąkę poza dworem biskupim [„post curia episcopalem”] i młynem miejskim”¹². Wiadomość ta jest niezwykle istotna, gdyż pozwala nie tylko na stwierdzenie faktu istnienia dworu (wydaje się, że wcześniej niż na początku XVI w.), ale również na podjęcie próby jego lokalizacji. Według J. L. Adamczyka powinien on znajdować się tam, gdzie obecnie stoi tzw. pałacyk Zielińskiego. Opinię tą zdają się potwierdzać wyniki nadzorów architektonicznych prowadzonych w czasie remontu tego obiektu. Pod fundamentami odkryto wówczas starszy, znacznie niżej posadowiony kamienny fundament wiązany zaprawą wapienną. Niestety, dokładniejszych badań nie przeprowadzono¹³. Badania archeologiczne wzgórza zamkowego, które koncentrowały się głównie w rejonie Pałacu Biskupiego i katedry doprowadziły jednak do odrzucenia hipotezy, jakoby relikty dworu z początku XVI w. (Piotra Tomickiego) znajdowały się w tym rejonie.

8. Ksany, obecnie gm. Opatowiec, woj. kieleckie; *LB*, t. 1, s. 439: „praedium episcopale” (klucz ksański, s. 37–38).

S. Inglot przytacza dokument z 1444 r., w którym niejaki Mikołaj Synowiec pozywa biskupa krakowskiego o wycinanie lasu we wsi Kraśniów. Sąd ziemski orzeka, że tak ludzie biskupiego dworu w Ksanach, jak też i mieszkańcy tej wsi mają pełne prawo ścinania i zwożenia drzewa z lasów kraśniowskich, aż do ostatecznego ukończenia procesu w tej sprawie (*KMp*, nr 1458). Jest to jedyna wzmianka o dworze w Ksanach. Długosz o nim nie wspomina. Nie prowadzono tu badań archeologicznych.

9. Kunów, obecnie gm. loco, woj. kieleckie; *LB*, t. 2, s. 476: „curia episcopalis optima, habens optimum praedium” (klucz kunowski, s. 47–49).

S. Inglot powtarza za Długoszem wiadomość o dworze, którego fundatorem miał być Oleśnicki. Wiadomość o dworze podaje również *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* (t. 4, s. 881) oraz J. Wiśniewski w *Opisie... Stopnickiego*. Ten ostatni stwierdza również, że w czasie napadu Tatarów w 1502 r. „zgorzał ów dawny dwór biskupi”¹⁴. Pośrednią wiadomość o dworze

¹⁰ J. L. Adamczyk, *Wzgórze zamkowe w Kielcach*, Kielce 1991.

¹¹ Tamże, s. 21.

¹² *Sprawozdanie z przeprowadzonych nadzorów architektonicznych przy Pałacyku Zielińskich w Kielcach, w czerwcu 1976 r.*, maszynopis w archiwum WKZ w Kielcach.

¹³ Tamże.

¹⁴ J. Wiśniewski, *Historyczny opis kościołów, miast, zabytków i pamiątek w stopnickiem*, Mariówka 1929, s. 226.

(niestety, już z XVI w.) przytacza monografista Kunowa Aleksander Bastrzykowski, cytując dokument lokacyjny Kunowa na prawie magdeburskim z 1535 r., w którym biskup Piotr Tomicki wyliczając prawa i obowiązki mieszczan zezwala na połów ryb w rzece Kamiennej, poniżej sadzawek dworskich. We wcześniejszej monografii Kunowa autorstwa Władysława Fudalewskiego czytamy, że „podług podania do prawdy zbliżonego dwór ów stał na tem miejscu, gdzie teraz jest dom administratora dóbr kunowskich, stanowiących donację jenerała Szwarca”. Ciekawy to przykład przechowania przez ludność tradycji historycznej, zwłaszcza, że J. Wiśniewski zapewnia również, że miejsce gdzie dawniej był staw, ludzie „Kardynałem nazywają, dla pamięci Zbigniewa Oleśnickiego”, który uchodził za założyciela miasta i który kazał wykopać ten staw¹⁵. W *Spisie zabytków województwa kieleckiego* pod nazwą Kunów figuruje lakoniczna wzmianka o „kopcu”¹⁶. Badania archeologiczne tam przeprowadzone nie potwierdziły hipotezy, jakoby ów kopiec był reliktem biskupiego dworu. Natomiast autorzy *Studium historyczno-urbanistycznego do planu zagospodarowania miasta* sugerowali, że pozostałości tego dworu poszukiwać należy na terenie obecnej wikarówki¹⁷. Niestety, badań tam nie przeprowadzono.

10. Posądz, obecnie gm. Koniusza, woj. krakowskie; *LB*, t. 1, s. 50: „curia episcopalis, habens speciales agros praediales”; t. 2, s. 170: „praedium episcopale” (klucz luborzycki, s. 28–29).

S. Inglot ograniczył się do zaznaczenia tej miejscowości gwiazdką. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* podaje, że „dwór biskupi miał swe role folwarczne dające dziesięcinę kanonii krakowskiej”¹⁸. Nie prowadzono w tej miejscowości badań archeologicznych.

11. Radłów, obecnie gm. loco, woj. tarnowskie; *LB*, t. 2, s. 136: „praedium unicum episcopale amplos habens agros” (klucz radłowski, s. 33–36).

S. Inglot pisze o dworze: „należał pewnie do rzędu tych, które Oleśnicki kazał przebudować na modłę ówczesną, w tym czasie, kiedy w Krakowie wzniósł piękny pałac przeznaczony na mieszkanie dla biskupów” (*Op. Omnia*, t. 1, s. 426). *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* wspomina dwór i folwark, oraz daje opis współcześnie istniejącego dworu, „a raczej pałacu”¹⁹. Ciekawą informację znaleźć można w opisie Verduma: „Piękna

¹⁵ Tamże.

¹⁶ *Spis zabytków województwa kieleckiego*, Kielce 1991, s. 58.

¹⁷ *Kunów woj. kieleckie, pow. opatowski. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego miasta, opracowane na zlecenie PWRN Kielce. Rozwój historyczno-przestrzenny, wnioski konserwatorskie, katalog zabytków*, oprac. J. Kubiak, Warszawa 1964, maszynopis w archiwum PSOZ w Kielcach.

¹⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. F. Sulimirski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 8, Warszawa 1887, s. 842.

¹⁹ Tamże, t. 9, s. 385–386.

wieś, dobrze zbudowany kościół, zgrabny zamek i ogród”²⁰. A. Gąsiorowski wymienia pobyt Władysława Jagiełły na łowach w Kunowie w sierpniu 1413 r.²¹ W Radłowie znajduje się pałac pochodzący z początków XIX w. Nie napotkałam żadnej informacji o badaniach archeologicznych w tej miejscowości.

12. Siewna, obecnie Szewna, gm. Bodzechów, woj. kieleckie; *LB*, t. 1, s. 462; „Item est ibi hortulania e regione curia episcopalis, habens tantummodo hortum, [...] item est praedium unicum episcopale”; t. 2, s. 508: „set ibi praedium unicum episcopale bonum” (klucz kunowski, s. 47–49).

S. Inglot mylnie podaje nazwę Siewna, zamiast Szewna (u Długosza „Schewna”). Poza gwiazdką w rubryce „folwarki i dwory” nic o ewentualnej siedzibie nie pisze. Grodzisko w Szewnej znane było w literaturze jako grodzisko w Gromadzicach. Obecnie znajduje się ono na terenie wsi Miłków. Ma kształt ściętego stożka i jest otoczone fosą. Weryfikacyjne badania archeologiczne przeprowadziła w latach 1974–1975 Anna Żurowska. Na podstawie pierwszych obserwacji badaczka ta datowała grodzisko na przełom XIII i XIV w. Niestety, brak opracowania zabytków uzyskanych w czasie tych badań nie pozwala na ostateczne ustalenie chronologii, a zarazem na stwierdzenie, czy opisywany kopiec kryje w sobie relikty dworu wzmiankowanego przez Długosza²².

13. Sławków, obecnie miasto w woj. katowickim; *LB*, t. 1, s. 25; t. 2, s. 187; t. 3, s. 57: „praedium episcopale” (klucz sławkowski, s. 24–26).

S. Inglot pisząc o Sławkowie wymienia zaledwie dwór biskupi. Podobnie lakoniczną wzmiankę znaleźć można w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* (t. 10, s. 783). Na podstawie danych źródłowych opublikowanych przez F. Kiryka stwierdzić można, że zamek w Sławkowie istniał już w drugiej połowie XIII w. W 1306 r. Władysław Łokietek potwierdził posiadanie miasta biskupowi Muskacie. W 1337 r. miasto i zamek należały do biskupa Jana Grota. W 1455 r. najazd Jerzego Stosza z Olbrachtowic, Morawianina, i Mikołaja Świeborowskiego spowodował spalenie zamku i miasta. Przekazy z XVII i XVIII w. mówią już o ruinach starego zamku i wspominają nowy dwór²³. W przypadku tej miejscowości, pierwszy raz możemy stwierdzić, że wyniki badań archeologicznych wzbogaciły stan naszej wiedzy. Do niedawna nasyp ziemny w Sławkowie traktowany był jako grodzisko, ze względu na brak śladów obiektów murowanych. Badania

²⁰ K. Liske, *Cudzoziemcy w Polsce*, Lwów 1876, s. 132.

²¹ A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa 1972, s. 61.

²² A. Żurowska, *Sprawozdanie z sondażowych badań archeologicznych w Szewnej, woj. kieleckie, przeprowadzonych w 1975 r.*, maszynopis w archiwum WKZ w Kielcach. Grodzisko to wymienia również J. Gąsowski w pracy: *Materiały do osadnictwa wczesnośredniowiecznej Sandomierszczyzny*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. 6, s. 363.

²³ *Dzieje Olkusza i rejonu olkuskiego*, red. F. Kiryk, t. 1, Warszawa 1978, s. 373–377.

archeologiczne, które rozpoczął w 1983 r. Jacek Pierzak, doprowadziły do odkrycia fundamentów kamiennej wieży (11 × 12 m) pochodzącej prawdopodobnie z drugiej połowy XIII w. W wieku XIV obiekt ten został rozbudowany przez dodanie przypór i niewielkiego aneksu oraz wybudowanie budynku bramnego. Obwód warowny wzmocniono przez dodanie do istniejącej już fosy wału ziemnego. W takiej formie obiekt przetrwał do drugiej połowy XV w., kiedy uległ spaleni²⁴. Od tej chwili budynek niszczał nie odbudowany, natomiast w bliskim sąsiedztwie, poza obwodem fosy, wybudowano nowy dwór. Funkcjonuje on do dnia dzisiejszego, zaadaptowany do celów mieszkaniowych, jest nazywany lamusem i datowany mało precyzyjnie na wiek XVI. Nie udało się odnaleźć informacji o badaniach architektoniczno-archeologicznych, które być może pozwoliłyby na lepsze poznanie obiektu.

14. Świeciechów, obecnie gm. Annopol, woj. tarnobrzесьkie; *LB*, t. 1, s. 510; „curia et praedium episcopalis” (archidiakoniat zawichojski, s. 64–65).

S. Inglot w opisie sugeruje, że dwór w Świeciechowie służył głównie jako stacja na drodze z Sandomierza na Lubelszczyznę. Podobnie lakoniczną informację podaje *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* (t. 11, s. 664–665). Innych wzmianek nie udało się odnaleźć. Badań archeologicznych nie prowadzono.

15. Uszew, obecnie gm. Gnojnik, woj. tarnowskie; *LB*, t. 2, s. 276: „praedium optimum” (klucz uszewski, s. 31–32).

S. Inglot twierdzi, że oprócz folwarku był również dwór biskupi, który Zbigniew Oleśnicki kazał przebudować wg ówczesnych wymogów (Dzieduszycki, t. 2, s. 64), jednak nie podaje innych danych źródłowych. W dworze tym miał mieszkać na stałe władca klucza uszewskiego, o którym wiemy, że dostarczał na krakowski dwór biskupi pszenicę (*Op. Omnia*, t. 1, s. 611). Przytacza również za Długoszem historię najazdu na dwór uszewski, który miał miejsce w 1438 r. Napastnikiem był Melsztyński – prawdopodobnie chodzi tu o Szytkę z Melsztyna (ok. 1398–1439) kasztelana bieckiego, a sprawa znalazła rozwiązanie przed polubownym sądem królewskim. Melsztyński zobowiązał się zwrócić zajęty majątek i wynagrodzić wyrządzone szkody (*Op. Omnia*, t. 13, s. 581–582). W Uszewie 13 listopada 1408 r. Władysław Jagiełło datował jeden ze swych dokumentów²⁵. Przytoczone informacje świadczyć mogą o funkcjonowaniu w Uszewie dworu biskupiego. Niestety, nie prowadzono w tej miejscowości prac archeologicznych, które informacje te mogłyby potwierdzić.

16. Złota, obecnie gm. Samborzec, woj. tarnobrzесьkie; *LB*, t. 1, s. 451 (klucz złocki, s. 38–39).

²⁴ J. Pierzak, *Średniowieczny Sławków odsłania swoje tajemnice*, Katowice 1988; tenże, *Zamek w Sławkowie w świetle badań archeologicznych*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 1988, t. 22, s. 235–242.

²⁵ Gąsiorowski, *Itinerarium...*

S. Inglot cytuje dokument z 1437 r., który wydany był: „in villa Zlothae ante civitatem Sandomiriensem in stuba magna et in curia reverendi in Christo patronis domini Sbignei episcopi Cracoviensis” (*KMp*, nr 1331). Wzmianka wielce wymowna. Badania archeologiczne nie wniosły nowych danych, choć na *Mapie grodzisk w Polsce* odnotowano obecność obiektu obronnego.

Lokalizacja siedemnastego dworu nastrocza nieco kłopotów. W zbiorczym zestawieniu w rubryce „dwory” figuruje znak zapytania przy kluczu siedleckim, natomiast w tabeli opisującej sam klucz brak jest gwiazdki. W której miejscowości zatem S. Inglot chciał zasugerować istnienie dworu? W grę wchodzi dwie: Siedlec, od której klucz wziął nazwę, i Dzierążnia, gdzie odnotowano istnienie folwarku.

17a. Siedlec, obecnie Sielec Biskupi, gm. Skalbmierz, woj. kieleckie; *LB*, t. 1, s. 530 (klucz siedlecki, s. 36–37).

S. Inglot podaje nazwę Siedlec, oryginalna pisownia w *Liber beneficiorum* Schedlec, natomiast w indeksie figuruje nazwa Sielce. Wydaje się jednak, że chodzi tu o wieś Sielec Biskupi koło Skalbmierza. Żadnych wzmianek źródłowych o dworze nie udało się odnaleźć. Badań archeologicznych nie prowadzono.

17b. Dzierążnia, obecnie gm. Działoszyce, woj. kieleckie; *LB*, t. 2, s. 65: „*praedium episcopale amplum*” (klucz siedlecki, s. 36–37).

Innych wzmianek źródłowych nie udało się odnaleźć. We wsi istnieje kopiec o średnicy ok. 8 m, który jednak uznawany jest za kurhan, choć jego lokalizacja na terenie podmokłym budzi pewne wątpliwości. Badań archeologicznych nie prowadzono.

Przedstawiłam powyżej 18 miejscowości, w których w XV w. mogły funkcjonować dwory biskupów krakowskich. Na uwagę zasługuje fakt, że zdecydowana ich większość (12) znajdowała się w przypuszczalnych centrach rekonstruowanych kluczy majątkowych. Dwa dwory: Dobrowoda i Świeciechów znajdowały się poza kluczami majątkowymi. W przypadku dwóch kluczy (bieszkowskiego i luborzyckiego) zanotowano obecność dwóch dworów. Jedynie w kluczu luborzyckim S. Inglot nie odnotował dworu w miejscowości, od której klucz wziął nazwę, a zlokalizował go we wsi Posąda. Na opisywanych 20 kluczy, w siedmiu nie odnotował dworów.

Opisując podróże biskupów S. Inglot wyliczył 16 miejscowości, które uznał za „pewnego rodzaju stacje wypoczynkowe”. Są to w większości (w 12 przypadkach) miejscowości, w których znajdowały się folwarki biskupie, w niektórych – oprócz folwarków – również dwory (Dobrowoda, Biskupice, Świeciechów, Posąda). W czterech miejscowościach uznanych za stacje podróżne nie było nawet folwarku. Zdecydowana większość, bo aż 10 oznaczonych tak miejscowości, nie wchodziła w skład kluczy majątkowych,

a ich szczególną przydatność S. Inglot tłumaczy właśnie względami „postojowymi” (w dwóch przypadkach – Pamięcice i Chotel – do biskupstwa należały zaledwie części wsi). Rekonstruowane trasy najczęstszych podróży biskupów krakowskich wyglądały jak przedstawiono poniżej.

Jeśli biskup udawał się z Krakowa w kierunku Kielc, zatrzymywał się w miejscowościach:

Luborzyca (klucz luborzycki, *LB*, t. 2, s. 152: „praedium optimum”);

Posądza (patrz poz. 10);

Pamięcice (część wsi, archidiakonat krakowski, *LB*, t. 2, s. 77);

Winiary (archidiakonat krakowski, *LB*, t. 2, s. 77);

wsie klucza siedleckiego (?) (patrz poz. 17a, 17b);

Chrabków (archidiakonat sandomierski, *LB*, t. 2, s. 377: „praedium unicum episcopale”).

W drodze z klucza siedleckiego w stronę Sandomierza za stacje służyły wsie:

Pelczyska (archidiakonat sandomierski, *Dzieduszycki*, t. 2, s. 467: „praedium”);

Chotel (część wsi, archidiakonat sandomierski, *LB*, t. 2, s. 372: „habet praedium bonum”, „praedium custodis”);

Dobrowoda (patrz poz. 4);

Baranów (archidiakonat sandomierski, *LB*, t. 2, s. 374: „praedium”);

Piastów (część wsi, archidiakonat sandomierski, *LB*, t. 2, s. 454: „praedium”);

Biskupice (patrz poz. 2);

Niekurza (archidiakonat sandomierski, *LB*, t. 2, s. 451: „praedium”).

Stacje w drodze z Sandomierza w Lubelskie to:

Świeciechów (patrz poz. 14);

Jeżów (archidiakonat lubelski, *LB*, t. 2, s. 547).

Gdy trasa wiodła z Kielc, Bodzentyna, Ilży lub Kunowa na Lubelszczyznę, biskup zatrzymywał się w Piotrawinie (patrz poniżej). Z wymienionych tutaj jako stacje podrózne miejscowości, na szczególną uwagę zasługują dwie.

1. Pelczyska, obecnie gm. Złota, woj. kieleckie; *LB*, t. 2, s. 414 (archidiakonat sandomierski, s. 63–64).

Wieś ta była biskupią tylko do 1494 r. Długosz wymienia ją jedynie jako wieś parafialną, natomiast w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* (t. 7, s. 939) znajdujemy informację o zamku, który w 1304 r. opanował Władysław Łokietek i czynił stąd „wycieczki” na Wiślicę i inne grody osadzone załogą czeską. Według podania zamek zburzyć mieli Szwedzi i ponoć pozostały po nim ruiny. Archeologom miejscowość ta znana jest od dawna. Zaznaczona jest na *Mapie grodzisk*. W latach 1973–1974 w trakcie badań archeologicznych przeprowadzonych przez Dorotę Górą odkryto pozostałości osadnictwa grodowego już z X w. Ostatnią fazę użytkowania

autorka datuje jednak na wiek XIV (bez podania dokładniejszych ram czasowych)²⁶. W tej sytuacji trudno jest przesądzić, czy faktycznie istniał w tej wsi w XV w., oprócz folwarku, również dwór biskupów krakowskich i czy można doszukiwać się jego reliktów w badanym grodzisku.

2. Piotrawin, obecnie gm. Łaziska, woj. lubelskie; *LB*, t. 2, s. 510: „praedium episcopale optimum”, „Item eclesia et plebanus habet agros ibi libros et prata curiam et pomerium, pro suo predio et necessitate” (archidiakoniat zawichojski, s. 64–65).

W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* jest wzmianka o dworze i folwarku plebana, oraz o folwarku biskupim. Verdum widział tu gmach „Collegium canonicorum, piękny z grubymi murami i wieżami”²⁷. W Piotrawinie przeprowadzono w latach 1969–1972 badania archeologiczne, na podstawie których powstało interesujące studium monograficzne²⁸. Z kilku przebadanych obiektów dla nas najbardziej interesujący jest dom odkryty na terenie sadu w pobliżu dzisiejszej plebanii. Dom ten o imponujących rozmiarach około 70 m² zbudowany został w konstrukcji słupowo-ramowej na granitowym fundamencie. M. Sułowska twierdzi, że na fakt zastosowania tak nowoczesnej na owe lata konstrukcji wpływ miało to, że wieś ta była bezpośrednią własnością biskupa i terenem jego działalności w zakresie budownictwa sakralnego (w 1441 r. konsekracja murowanego kościoła). Autorka sugeruje, że odkryty budynek był XV-wieczną plebanią. Można więc chyba zaryzykować twierdzenie, że biskup przebywając w Piotrawinie korzystał z gościny plebana, co zdaje się wynikać ze źródeł pisanych.

Omówiłam powyżej wszystkie miejscowości, co do których S. Inglot wysunął przypuszczenie, że znajdować się w nich mogły dwory lub innego rodzaju siedziby biskupów krakowskich. Pozostały do zasygnalizowania te, o których wiadomo, że znajdowały się w nich dwory lub zamki biskupów, nie wspomniane przez Inglota. Charakteryzując księstwo siewierskie, które dla biskupstwa kupił w 1443 r. Zbigniew Oleśnicki, S. Inglot wiele poświęca całemu księstwu, nie pisze jednak o zamku, który znajdował się w Siewierzu, i który po rozbudowach w pierwszej połowie XVI w. był jedną z głównych rezydencji biskupich²⁹. Podobnie, omawiając klucz muszyński nie wspomina nic o zamku w Muszynie, dopiero lokalizując wieś Powroźnik pisze: „tuż pod zamkiem Muszyną”. Nie wymienia jednak tej siedziby w tabelach, co sugeruje, że dworu biskupiego w tym kluczu nie było. Niezrozumiałe jest

²⁶ D. Górna, *Pelczyska*, „Informator Archeologiczny”, Badania 1973, Warszawa 1974, s. 203, Badania 1974, Warszawa 1975, s. 189–190.

²⁷ Liske, *Cudzoziemcy...*, s. 109.

²⁸ M. Sułowska, *Piotrawin nad Wisłą*, Warszawa 1984.

²⁹ Podstawowe dane o zamku w Siewierzu podają: Guerquin, *Zamki...*, s. 266–267; T. Dębowski, *Siewierz*, „Z Otcłani Wieków” 1980, R. XLVI, nr 1, s. 41–47.

ominięcie w spójnym opisie klucza majątkowego zamku znajdującego się w jego centrum i pełniącego m. in. taką samą rolę jak gdzie indziej dwory. Z analogiczną sytuacją mamy do czynienia w przypadku zamku Lipowiec. Opisując klucz lipowiecki S. Inglot poświęca sporo miejsca zamkowi, podaje nawet, że pełnił funkcję więzienia. W zbiorczym zestawieniu przy kluczu lipowieckim brak jest jednak oznaczenia dworu. Przy opisie klucza krakowskiego również nie znajdujemy wzmianki o jego istnieniu, choć w innych miejscach wspomina o dworze w Krakowie.

Poruszone tu zagadnienie funkcjonowania w późnym średniowieczu, a więc w ustroju rozwiniętego feudalizmu, dworów, zamków i innych siedzib biskupów krakowskich z pewnością warto jest dalszych studiów. Ponieważ praca ta powstała na podstawie książki S. Inglota, na początku kilka słów na temat stosunku tego autora do omawianego zagadnienia. Najbardziej kontrowersyjne jest jego podejście do zamków biskupów krakowskich. Najlepiej chyba będzie omówić to na przykładzie. Opisując klucz lipowiecki Inglot nie uwzględnia w tabeli dworu, sugerując tym samym, że biskupi nie posiadali takowego w tym majątku. W tej samej notatce dosyć dokładnie opisuje zamek Lipowiec. Mamy tu do czynienia z sytuacją, kiedy autor wiedząc o istnieniu zamku, jednocześnie stwierdza brak dworu. Na tej podstawie wysunąć można przypuszczenie, że autor uważał, iż zamek roli dworu nie pełnił (?). Z podobną sytuacją spotykamy się w przypadku Bodzentyna, Iłży i Muszyny. Za każdym razem w opisie klucza majątkowego autor pomija fakt funkcjonowania zamku. W przypadku Lipowca jest to tym dziwniejsze, że klucz wziął nazwę od zamku, gdyż nie istnieje miejscowość o tej nazwie (najbliższa wieś nazywa się Babice). Wydaje się logiczne, że jeżeli w dużej włości ziemskiej, a takimi były klucze majątkowe, biskupi budowali zamek, to stanowił on centrum administracyjne i gospodarcze, był siedzibą zarządcy klucza i jednocześnie okresową rezydencją biskupa. Być może dla S. Inglota prozaiczne sprawy gospodarcze, które opisuje, były tak dalekie od zamkowych rezydencji, że skłonny był omawianym zamkom przypisywać całkowicie inne funkcje i zadania niż dworom, i z tego powodu pomijał je w swych opisach.

Wydaje się, że takie wytłumaczenie może być bliskie prawdy. Dziś różnicę między dworem a zamkiem postrzega się głównie jako różnicę formy i skali budowlanej. W przypadku zamku mamy do czynienia z wyraźnie zaznaczonymi cechami obronnymi, w obu jednak kategoriach siedzib istotna jest ich rola administracyjna i gospodarcza. Zarówno wymieniane w artykule zamki, jak i omawiane (zgodnie z zestawieniem S. Inglota) dwory pełniły przede wszystkim rolę centrów kluczy majątkowych i z tego punktu widzenia brak jest między nimi zasadniczych różnic funkcjonalnych, pomijawszy walory rezydencjonalne zamków³⁰.

³⁰ Mam na myśli ich funkcje podstawowe. O innych odmiennościach i specyfice zamków biskupich piszę w artykule: *Die Burgen des Bistums Krakau* (w druku).

Innym ciekawym zagadnieniem zasygnalizowanym przez S. Inglota jest problem „stacji podróży”. Być może mamy tu do czynienia z dworami o ograniczonych funkcjach gospodarczych (często znajdowały się one poza wielkimi kluczami majątkowymi), których lokalizacja podyktowana była wyłącznie potrzebami „noclegowymi” na trasach najczęstszych podróży biskupów.

Wymienione tu zagadnienia nie wyczerpują listy pytań, które nasuwają się po lekturze książki S. Inglota. Dla przykładu, problem ewentualnej odmienności funkcjonalnej czy typologicznej dworów biskupich w porównaniu z możnowładczymi. Kwestia specyficznych zadań związanych z innym sposobem zarządzania takimi obiektami, i być może innego ukształtowania samego dworu i otoczenia, co związane być mogło z faktem zamieszkiwania ich przez osoby duchowne, a nie przez rodzinę.

Artykuł ten należy traktować jako punkt wyjścia zarówno do dalszych poszukiwań w źródłach pisanych, jak i przede wszystkim do poszukiwań i weryfikacji terenowych opisywanych obiektów.

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Łódzkiego

WYKAZ SKRÓTÓW

- Arch. Kap. Krak. – Archiwum Kapituły Krakowskiej, Teki prof. Bujaka. Dzieduszycki, t. 1, 2 – M. Dzieduszycki, Zbigniew Oleśnicki, t. 1, 2, Kraków 1854.
- KKK – *Kodeks dyplomatyczny Katedry Krakowskiej św. Wacława*, wyd. F. Piekosiński, Kraków, t. 1, 1874, t. 2, 1883.
- KMp – *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, Kraków, t. 1, 1876, t. 3, 1887, t. 4, 1905.
- Kuraś, *Dzieje Lubelszczyzny – Słownik historyczno-geograficzny woj. lubelskiego w średniowieczu*, [w:] *Dziej Lubelszczyzny*, t. 3, oprac. S. Kuraś, Warszawa 1983.
- LB – J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 1–3, [w:] *Opera omnia*, t. 7–9, wyd. A. Przeździecki, Kraków 1863–1864.
- Mapa grodzisk w Polsce – Mapa grodzisk w Polsce*, red. W. Antoniewicz, Z. Wartołowska, Wrocław 1964.
- Op. Omnia* – J. Długosz, *Opera omnia*, wyd. A. Przeździecki, t. 1–14, Kraków 1863–1887.
- Roczniki – Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, red. J. Dąbrowski, K. Pieradzka, J. Garbacik, ks. 1–11, Warszawa 1961–1982.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego – Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wyd. F. Sulimirski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 1–15, Warszawa 1880–1900.

Anna Marciniak-Kajzer

MANOR-HOUSES OF THE BISHOPS OF KRAKÓW IN THE 15TH CENTURY
CONTRIBUTION TO THE RECONSTRUCTION OF THE LOST PART
OF THE *LIBER BENEFICIORUM* OF JAN DŁUGOSZ

In 1991 this author published a paper entitled *Defensice architecture in the Liber beneficiorum of Jan Długosz and archaeological data* where all mentions about small fortified residences have been analysed. In this way, three volumes of Długosz's works published in the 19th century have been examined. In the early 20th century S. Inglot made an attempt to reconstruct the lost first part, which probably was written about 1440 and which contained descriptions of the estates of the bishopric of Kraków with the exclusion of the chapter's property. References to residences and seats of the bishops are of special interest to the archaeologist.

The aim of this article, which is a continuation of the paper mentioned above, was to collect information about the 15th-century seats of the bishops of Kraków. In addition to a few remarks about castles, there was a large group of references to manor-houses usually located in the centres of the estates. A number of references to features defined by S. Inglot as „travelling stations” have also been found.

This paper is only a starting-point of further studies of written sources primarily of test excavations of the places described.